

Kristusgestalter och antikristusgestalter i populärkulturen

PIERRE WIKTORIN

Pierre Wiktorin har en postdoktjänst i religionsantropologi/religionshistoria vid Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet.

Låt mig börja med att påpeka att jag inte är teolog utan religionsantropolog. Antropologer fokuserar vanligtvis inte på teologiska frågor utan på hur religion och religiösa inslag fungerar i samhället och detta gäller även mig. Det är alltså *bruket* av kristus- och antikristusgestalter i populärkulturen som är mitt ämne och jag ska här visa på en del tendenser i gestaltningarna av dessa antagonister. Jag kommer också ge en överblick över konsumenternas respons på revoldramer av det här slaget.

Intresset för de populärkulturella skildringar på kampen mellan det goda och det onda har ökat kraftigt under de senaste decennierna, vilket delvis hänger samman med den enorma teknikutveckling som har skett. Datoranimationer gör fantasifulla och övernaturliga scener allt mer visuellt trovärdiga. Idag vet vi till och med hur en Ent ser ut, vilket inte ens Tolkien sade sig veta. Till viss del ligger alltså teknikutvecklingen bakom framgången med filmatiseringen av exempelvis *Sagan om ringen*, *Guldkompassen* och *Eragon*.

Det finns dock några kulturella faktorer bakom framgången för dessa revoldramer. Världen i stort men framförallt Europa befinner sig numera i den sensekulära eran:

Den fortsatta misstron mot så kallade primära institutioner som parlament, rättsväsende och andra myndigheter leder till att religiösa förklaringsmodeller och värdegrunder återfår en del av sin forna position, vilket leder till att kampen mellan sekulära och religiösa värdegrunder ökar. Det är således ingen slump att det i dessa dagar pågår en relativt livlig diskussion mellan organisationen Humanisterna och kristna företrädare och tankesmedjor. Eller en debatt om valet av Per Eriksson som Lunds universitets rektor, för den delen.

Man bör dock komma ihåg att det huvudsakligen är de radikala som hörs. De mer toleranta eller inkluderande från alla läger har mer gemensamt än som skiljer dem åt och verkar kunna ta såväl globalisering som relativisering med någorlunda ro. Ytrar de sig så görs detta ofta i respons mot de mindre tolerantas inlägg. De exkluderande från alla läger, dvs. de som ser sin värdegrund som den enda rätta, hävdar ibland att de befinner sig i ett kulturellt krig mot majoritetssamhället.

Värdegrundskonflikter av det här slaget utspelar sig på olika nivåer och på olika arenor i vårt samhälle. Medan vi länge har haft eldiga diskussioner mellan religiösa och sekulära specialister så är Interaktionsteknologin som t.ex. bloggandet, hemsideskapandet och lättheten att trycka upp material relativt nya fenomen. Det är inte längre förbehållet eliten att publicera sina åsikter vilket innebär att det publicerade ordet har demokratiserats. Nu når man förstås inte inflytande bara för att man har möjligheten att göra sin åsikt läst. Det finns fortfarande åsiktshierarkier och de med högst position i samhället är alltjämt de som får mest uppmärksamhet.

För engagerat lekfolk utgör Internet och populärkulturen mycket viktiga arenor. Det är med andra ord inte speciellt konstigt att det religiösa innehållet i populärkulturen har ökat betydligt de senaste decennierna. Grovt sett kan man dela upp det populärkulturella bruket av religion i två kategorier: populärkultur i religionens tjänst och religion i populärkulturens tjänst.

I kategorin populärkultur i religionens tjänst framträder ett tydligt religiöst budskap. Exempel på det är Mel Gibsons film *The Passion of the Christ*, eller *Luther: the Movie*. I denna kategori ingår också romanserien *Left Behind* som har sålt i mycket stora upplagor i USA. *Left Behind* kan beskrivas som en fikionalisering av bibelns

sista bok, Johannes Uppenbarelse. Gud plockar hem de sina och låter resten av mänskligheten lida konsekvenserna av sin förnekelse av sanningen. Även *daVinci-koden* bör räknas som populärkultur i religionens tjänst.

I den andra kategorin är det inte lika givet att det är ett religiöst budskap som förmedlas. Exempelen på hur religion och framförallt kristendom används i populärkulturens tjänst är lika många som framgångsrika: *Matrix*, *Harry Potter*, *Sagan om ringen*, *Eragon*, *Narnia*, *Stjärnornas krig* och inte minst, *Jesus Christ Superstar*. Alla har de ansetts bygga på kristna värderingar även om de vanligtvis inte anses utgöra en förmedling av en religiös grupps åsikter.

Flera forskare har hävdad att anledningen till att vi så lätt ser populärkulturella verk som kristna är att de ofta bygger på den s.k. monomyten, dvs. att världen räddas av en messiasliknande gestalt.¹ Monomyten har sitt ursprung i den Messiasmetafor som återfinns i såväl Gamla som Nya testamentet, fast i olika tappningar. Från det utvalda folket kommer *den smorde* dvs. den av Gud utvalde ledaren. I Gamla testamentet utgör *den smorde* Kungen som rättträdigt härskade över folket. Denna kung stod i ett speciellt förhållande till Gud. I Nya testamentet är *den smorde* visserligen av kungaätt men själv inte en jordisk kung utan den vi känner som Jesus. Det är för övrigt inte bara judarna som har betraktat sig som det utvalda folket. Inom delar av den amerikanske kristenheten beskrivs migrationen från Europa som motsvarande flykten ur Egypten. Gud ledde de blivande amerikanerna till deras förlovade land.

Man kan dock urskilja en viss variation även i det populärkulturella bruket av monomyten. I den populärkultur som går i kristendomens tjänst så är relationen mellan *den utvalde* och Gud vanligtvis den som har beskrivit ovan. Jesus, den utvalde, kom ur det judiska folket och har förstås en alldeles speciell status som Guds son. Det råder knappast någon tvekan om att Jesus är av övermänsklig karaktär i t.ex. Mel Gibsons *The Passion of the Christ* eller i romanserien *Left Behind*.

¹ Se t.ex. Lawrence J. & R. Jewitt, *The Myth of the American Superhero*. (Grand Rapids: Win. B. Eerdmans Publishing Co.)

I den del av populärkulturen som använder religiösa inslag i sitt eget syfte ser metaforen dock lite annorlunda ut. Den utvalde kommer visserligen fortfarande från folket, till en början ovetande om sitt öde. Relationen till den högsta makt som kontrollerar historien är dock vanligtvis vagt formulerad. Det som ändå gör att man kan sluta sig till att det finns någon odefinierad gudom eller karmisk princip som kontrollerar världssalltet är profetior eller uppenbarelser. Vittnen som t.ex. Dumbledore i *Harry Potter* böckerna, Gandalf i *Sagan om ringen*, Yoda i *Stjärnornas krig*, Brom i *Eragon* och Morpheus i *Matrix* vet vad som är förutbestämt att hända. Någon eller något har kontroll över historien och har genom uppenbarelser låtit utvalda människor ta del av planen. Ingenting sker av en slump. ”Vi tror inte på tur”, som *Left Behind* uttrycker det när författarna vill visa att Gud räddar situationen åt motståndskämparna.

Kristusgestaltens karriär är vanligtvis tredelad i den populärkultur som använder sig av religiösa element men som inte direkt kan sägas utgöra religiösa dokument. Den utvalde är inte sällan föräldralös och hålls till en början ovetande om sin status. Han, för det är oftast en han, väcks så småningom av ett vittne ur sin okunskap om tillvarons elaka natur. Detta vittne talar dock sällan klarspråk utan levererar i all sin vishet sanningen i små portioner, vilket gör den utvalde förvirrad. Det är vanligen först när den utvalde har dött och återuppstått eller i vart fall skadats livshotande som insikten kommer om att han är den utvalde samt vad som förväntas av honom. Plötsligt förstår han att mänsklighetens öde vilar på hans axlar och att han och ingen annan än han kommer att möta antikristusgestalten i den sista striden.

Jämför man Kristusgestaltens karriär med Jesusgestaltens så finns det alltså betydande likheter men också avgörande skillnader. Medan Kristusgestalten är en vanlig felbar människa med svarta inslag i sin karaktär så är detta vanligtvis inte fallet med de populärkulturella skildringarna av Jesus. Jesusgestalten är vanligtvis vit eller bländande vit i populärkulturen. Likaså är resultatet av den sista striden annorlunda. Medan Kristusgestaltens seger normaliserar tillvaron så leder Kristus seger över Antikrist i romanserien

Left Behind till upprättandet av tusenårsriket, dvs. ett liv i Guds närvaro.

Antikristusgestaltens karriär i revolt-dramerna kan med viss variation också sammanfattas i tre huvudpunkter. Han, för det är nästan alltid en han, börjar sin karriär som bedragaren som med sin charm och slughet lurar så gott som alla. Som en ulv i fårakläder vinner han människors förtroende och lyckas på så sätt skaffa sig inflytande. Vid något tillfälle dödas gestalten men återuppstår sedan i än värre tappning. I *Left Behind* väcks antikristusgestalten till liv igen av Satan själv vilket gör motståndet mot honom övermänskligt. Endast den återvändande Jesus kan hantera en ondska av sådan kaliber.

Ibland uttrycks en parallellitet mellan kristus- och antikristusgestalten liknande den som är så vanligt förekommande i medeltida skildringar. I *Harry Potter* litteraturen till exempel skriver Rowling fram en stor likhet mellan Harry och den unge Voldemort: De är båda halvblod. Harrys mamma kommer från en ickemagisk släkt medan det i Voldemorts fall är pappan som är mugglare; termen för ickemagiska människor. Både Harry och Voldemort är föräldralösa men medan Harry lever sitt första år i fullkomlig symbios så blir Voldemort bortlämnad som nyfödd. Hans mor lurade fadern in i äktenskapet och medan Harry föds in i ren och skär familjelucka blir Voldemort alltså till i lögn. Varken Harry eller den unge Voldemort trivs i den vanliga världen och båda kommer att betrakta den internatskola för trollkonster de går på som sitt hem.

Det verkar som om författaren med hjälp av detta parallellöde vill få oss att förstå att vad som gör Harry till en god människa och Voldemort till en genuint ond varelse är dels deras förmåga respektive oförmåga att känna kärlek och dels deras val i livet. Just betoningen av individens val och därmed individens ansvar är ett annat karaktäristika för dessa populärkulturella revolt-dramer; det förs inte bara en yttre kamp utan även en inre kamp mot det onda.

Medan den yttre kampen mot fienden innebär ett krig utan nåd kombinerat med en självklarhet att laglöshetens människa inte kan ställas inför rätta utan måste dödas, så sker det hos framförallt kristusgestalten även en inre kamp mot de egna begärens och önskningarna. På sätt och vis

motsvarar dessa kamper de två former av *jihad* som erkänns inom islam. Inom majoritetens islam utgör den inre kampen mot individens egna begär och önskingar det största och viktigaste *jihad* medan den yttre kampen mot de otrogna är av mindre vikt. I extremisternas fall är det som bekant tvärtom.

I populärkulturella skildringar som t.ex. *Sagan om ringen*, *Matrix* och *Harry Potter* så betonas alltså vikten av hur individen förhåller sig till omvärlden och sina egna önskingar. Vid något tillfälle låter Rowling Dumbledore säga att det inte i första hand är våra förmågor utan våra val som avslöjar vem vi egentligen är. Så även om den yttre kampen definitivt är den mest spektakulära och den som bäst gynnas av teknikutvecklingen så ägnar t.ex. Peter Jackson en del utrymme åt hur karaktärerna hanterar sina begär till maktens ring. Gandalf, Galadriel och Aragon klarar testet medan Boromir misslyckas i sitt inre *jihad*. Frodo stupar liksom föregångaren Isildur på mållinjen, begäret till maktens ring blir för stort.

Teologen Bernard McGinn menar att berättelserna om antikrist visar på vad de kristna fruktar mest i sin samtid.² Vem eller vad som utgör Antikrist varierar således genom kristendomens historia men vad denna Antikrist vill uppnå är i allt väsentligt detsamma; en mänsklighet som förnekar Gud. I populärkulturen ser det annorlunda ut men ur all variation på striden mellan det onda och det goda kan en viss struktur urskiljas. Jag menar inte att alla slaviskt följer samma mönster men det verkar som om vi har en kulturell förförståelse att kampen mellan ont och gott ska ske ungefär så här:

Det har sedan länge pågått en motståndskamp mot den personifierade ondskan men kampen har inte varit speciellt framgångsrik och kämparna börjar misströsta. Plötsligt upptäcks den utvalde, dvs. den som enligt profetiorna kommer när han som bäst behövs. Den utvalde kommer vanligtvis ur folket men det visar sig senare att det flyter någon form av ädelt blod i hans ådror. För de som hela tiden har förstått hur

² B. McGinn, *Antichrist: Two Thousand Years of the Human Fascination with Evil*. (New York: Columbia U.P.), 3

kampen måste gå står det nu klart att den avgörande striden är nära.

Trots all den vishet och skicklighet i magisk krigföring som berättelsens vittnen eller attackpräster besitter så kan de inte själva ta upp den avgörande kampen mot antikristusgestalten. Istället koncentrerar de sig på att träna kristusgestalten i magisk krigföring och att servera sanningen i små portioner, vilket gör den utvalde förvirrad. Förvirringen blir än större när vittnet plötsligt dör och den utvalde inte har något annat val än att förlika sig med sitt öde. Slutligen kommer den sista striden där kristusgestalten förgör laglöshetens människa. Innan dess har vanligtvis kristusgestalten skadats livshotande men på något sätt räddats tillbaka till livet igen. Ondskans herravälde försvinner i och med förgörandet av antikristusgestalten och världen återgår till ett normalt tillstånd.

Genom att använda sig av denna färdiga struktur för kampen mellan det onda och det goda så kan filmskapare och manusförfattare klä ett etiskt budskap i en för oss västerlänningar välbekant dräkt. Vad det onda är kan alltså varieras så länge berättelsen löper på detta sätt.

Det här betyder att medan det onda i *Matrix* utgörs av ett datorherravälde, vaktat av antikristusgestalten Mr. Smith, så är det i *Sagan om ringen* Sauron som bringar förtryck och ett atomvinter-liknande tillstånd till världen. I Rowlings böcker utgör Voldemorts etniska rensning det onda som Harry Potter lyckas sätta stopp för. Voldemort vill upprätta ett samhälle fritt från ickemagiska människor.

I den populärkultur som skrivs i religionens tjänst, t. ex storsäljaren *Left Behind*, så består det onda av ett liv i synd, lögn och död. Antikristusgestalten i denna serie är förstås Antikrist själv, en person som dödas i ett attentat men som väcks till liv igen av Satan.

Det spelar alltså ingen roll om man står på en sekulär eller religiös grund, man kan använda detta mytheme för vilka etiska principer (etos) man än vill framföra och vad man än anser att det onda utgör.

Hur uppfattar då vi konsumenter den flod av populärkulturella kamper mellan ont och gott som väller över oss? De allra flesta betraktar sannolikt dessa gestaltningar som ren underhållning. Man ser en film på kvällen, man läser lite

för att lättare kunna somna eller så tar man med sig Tolkien-trilogin till den berömda hängmattan. För andra blir dessa kamper mellan gott och ont viktiga som ett sätt att komma bort från den vardag man uppfattar som ganska trist och meningslös. Populärkulturen blir i dessa fall något man flyr till.

För dem som existentiellt fångas av kampen mot det onda blir dock popkulturen mer än en tillflykt. Man kanske utkristalliserar ett sekulärt eller ett religiöst budskap ur dessa berättelser: *Harry Potter* handlar om vänskap och lojalitet. *Sagan om ringen* kanske sägs förmedla att oavsett om du är hob eller kung så har Gud en uppgift för oss alla här i livet.

Hur existentiellt viktig populärkulturen blir i konsumentens liv varierar alltså ganska kraftigt. Från att utgöra enbart underhållning och därmed vara existentiellt likgiltig, till att vara existentiellt intressant för den som flyr in i berättelserna för att komma undan vardagen. I ganska få fall kan vi faktiskt tala om religiöst eller sekulärt grundad etik eller rent av religion som t.ex. Matrixism, Jedi-religion eller Harry Potterism. I sådana fall har konsumenterna alltså gjort religion av det mytheme som så ofta förekommer när man vill gestalta en kamp mellan ont och gott. Tittar vi lite närmare på responsen på heptalogin *Harry Potter* som är en av världshistoriens mest sprida romanserier med en upplaga på över 400 miljoner exemplar så urskiljer sig följande fördelning: Medan de allra flesta betraktar Harry Potter som enbart underhållning så finns det en del som ser ett kristet budskap i Rowlings böcker. Man hävdar ibland att de sprider evangeliet, att de visar på den sanna kristendomen och att de ger vuxna en chans att diskutera livets stora frågor med barnen.

För andra utgör Harry Potter böckerna allt annat än uppbygglig litteratur då de anses förhårliga magi och det ockulta. Häxkonster för tankarna till Wicca-rörelsen och den är inte sedd med blida ögon i kristet konservativa kretsar. En annan vanlig negativ kommentar till Harry Potter är att böckerna legitimerar auktoritetstrots. Harry och hans vänner bryter mot ett antal regler under sin skoltid och det är just genom att bryta mot dessa regler som de kan utföra de hjältedåd de gör. Just respektlösheten gentemot regler och

vuxna utgör för övrigt en vanlig invändning från asiatiskt håll.

Som avslutning kan det kanske vara lämpligt att försöka besvara frågan om varför så många fikionaliseringar av kristus- och antikristusgestalter har publicerats de senaste 20 åren. Det verkar som om vi mer än någonsin är beredda att lyssna på den västerländska kulturens revolt-drama nr 1.

Vi har förstås den enorma teknikutvecklingen vilken gör magiska scener visuellt trovärdiga. Vi lever i en sensekulär tid vilket betyder att religiösa förklaringsmodeller uppmärksammas i högre grad än tidigare. Tron på öde, karma eller någon form av högre makt är spridd.

Misstron mot så kallat primära institutioner som parlament, rättsväsende och andra myndigheter är stor. Många upplever idag världen som bortom de demokratiska institutionernas kontroll.

Kombinerar vi detta med en ökad betoning av individens ansvar och en mycket stor medvetenhet om vad det yttre jihad kan medföra i form av lidande och motreaktioner, så är det kanske inte så konstigt att vi slukar dessa bataljer mellan kristusgestalter och antikristusgestalter.

Summary

This article focuses on the use of the Western messianic mythème, which has increased during the last decades. In popular culture, Christ figures and Antichrist figures are frequently engaged in dire battles which can only end with the Christ figure's destruction of his opponent. Although this can be seen as a sacralization of popular culture, one should be careful not to confuse the use of religious metaphors with religion per se. While best selling productions like *The Matrix*, *The Lord of the Rings* and *Harry Potter* use the Messiah metaphor to expose a cause worth dying for, they differ from other popular productions like *Left Behind*, *Luther: the Movie* and *The Da Vinci Code* which are parts of a religious quest.

Although laden with religious or secular ethics, consumers usually consider productions like these as mere entertainment. In the case of *Harry Potter*, however, various Christian groups have either considered Rowling as promoting Christianity or propagating the occult. In such cases, religion or anti-religion is constructed from non religious fiction.

Kvinnan och lejonet

En utställning och seminarier i Lunds domkyrka i vår, i samarbete mellan Domkyrkoförsamlingen, CTR, Institutet för kontextuell teologi, Lunds stift och LMS.

I en serie av akvareller tar konstnären Caroline Mackenzie med oss in i en modern myt om förhållandet till den Andre. Bilderna skildrar mötet mellan en kvinna och en man och mötet mellan kristen tro och hinduism. Dessa båda möten innebär utmaning och leder till helande. Kvinnans roller i religionerna och kroppens och konstens plats i tro och rit aktualiseras i utställningen och ställs under debatt.

Utställningen belyser även hur konsten kan bli en väg för religions-dialog och för personlig fördjupning och växt. Kvinnan och lejonet är symboler i Mackenzies bildvärld men också bilder som redan finns i Domkyrkan, konstnärligt gestaltade i olika tider och på olika sätt. Under våren får dessa bildvärldar mötas i katedralen.

Akvarellerna visas under 20 april till 10 juni. Utställningen öppnas i samband med gudstjänsten söndagen den 19 april 17.00 och avslutas i mässan den 10 juni kl 18.30.

Seminarier:

29 april 16-19 Kvinnan i religionen. Universitetslektor Erika Appelros, prof Catharina Stenqvist, gästprofessor KG Hammar. Mässa kl 18.30.

6 maj 16-19 Kroppen i riten. Prof Tord Olsson, koreograf Kersti Grunditx, stiftsadj Lena Sjöstrand. Mässa kl 18.30.

12 maj 16-19 Konsten i religionsmötet. Prof Anoon Geels, TD Hans Ucko, präst Anna Leuchars. Interreligiös rit kl 18.30.